

2.4.

Геокультурне розмаїття українського етносу

Як відомо, український етнос являє собою досить однорідну спільноту. Про це свідчать, зокрема, мовні особливості етносу, антропологічний тип українців, територія розселення, звичаї, зокрема, побутові, міфологія, способи господарювання тощо. Це дозволило багатьом дослідникам, а нині це є вже аксіоматичним знанням, говорити про існування українського етносу як цілісної, поєднаної багатьма архетиповими, культурними, релігійними та іншими рисами, спільноти.

В неостанню чергу цьому сприяли ландшафтно-географічні умови постання, розвитку та існування українського етносу, зокрема, лісостепова смуга помірної зони з її крайніми дотиками, з одного боку — в напрямку степу та моря, з північного боку — лісової смуги і, частково, у Криму і, на заході, — з гірськими смугами. Унікальність та єдність українського етносу не змогли навіть порушити численні експансії на територію існування українців з боку сусідніх держав та імперій, включеність тих чи інших українських територій до складу держав-загарбників і, таким чином, тривале відчуття на собі позаукраїнських, іноетнічних, інополітичних впливів. Звичайно, такі впливи накладали і накладають свій відбиток, але загалом, в цілому, вони не змогли із різних частин українського етносу, які знаходилися в різних політичних утворах, витворити цілком нові етнокультурні реальності.

Як вже зазначалося, територія етнічних українських земель, з точки зору еколого-географічної, є відносно однорідною, за винятком деяких локальних регіонів. Саме в цих локальних регіонах і відбувалася своєрідна пасіонарність історичного розвитку українських етнічних груп, що на протязі багатьох століть не могло не вплинути на розвиток всієї нації. Саме таким чином, тобто завдяки особливостям природних умов існування певних галузок українського етносу і формувалися його субетнічні групи.

Загалом, це стосується не лише українського етносу: це питома закономірність для багатьох інших етнічних спільнот. Понад те, саме в природних ізолятах або напівізолятах формуються мікропопуляції у біосфері в цілому. Оскільки в такому випадку мова йде про обмеження контактів з осередковою частиною спільноти і взає-

мини членів цієї мікропопуляції чи субетносу обмежуються власними територіями. І, таким чином, протягом багатьох століть, а для тваринного і рослинного світу — тисячоліть і мільйонів років, на цій території в структурі цього угруповання нагромаджуються певні особливості. Для біосфери такі спільноти мають непересічне значення для створення генетичного розмаїття і стартових можливостей для подальшого видоутворення. Для людських спільнот, зокрема і для українського етносу, такі регіони і такі етнічні групи, є важливими з точки зору збагачення загальної культури, мовної палітри, звичаїв, способів господарювання та інших рис. Причому, вони не руйнують націю, а лише збагачують її локальними різними особливостями. Понад те, в умовах перебування відповідних українських територій у складі інших держав або у контактних стосунках з іншими етносами, саме через ці субетнічні групи відбувається своєрідне запозичення, а тим самим і збагачення української мови в цілому, оскільки український етнос, скажімо, всотує ті чи інші лексеми, ідіоми, інші культурні впливи, вбирає їх від своїх сусідів.

Саме в означеному контексті можна вести розмову про геокультурну варіативність або різноманіття українського етносу. Це відбувалося, насамперед, на його пограничних територіях, яким притаманні ті чи інші еколого-географічні особливості, які сприяли своєрідній напівізоляції частини українського етносу. Для українців такими територіями є насамперед гірські та напівгірські території Західного краю — це Карпати, Бескиди, а також Закарпаття, яке знаходиться за названими гірськими масивами. На Півночі це пов'язано з гідрогеографічними умовами зокрема великою кількістю островних територій серед мережі дрібних річок та боліт регіонів Прип'яті, Дніпра та низки інших рік. Формуванню субетнічних культур істотно сприяли також соціокультурні фактори, наприклад, військова організація українців у вигляді Запорізької Січі, яка тривалий час формувалася із українців та представників інших етносів, які визнавали українські цінності з різних територій, але виробляла свою лексику, свої звичаї, свої спільнотні ознаки, які з часом стали елементом повсякденного життя, побуту, поведінки цієї запорізької спільноти. В минулі часи, наприклад, князівські, формуванню своєрідності етнокультурного розвитку регіону сприяли також політичні особливості, зокрема входження до складу того чи іншого князівства. Зверхник такого політико-територіального устрою звичайно сприяв в контексті налагодженню свого верховенства над людністю своєї території, певній уніфікації норм, зви-

чаїв, поведінки, способу господарювання та інших рис підданих своєї території.

На нормативно-освітньому рівні склалася точка зору, що в структурі українського етносу існує невелика кількість субетнічних груп. Традиційно до них відносять *гуцулів*, *бойків* та *лемків*. Інколи до цього додають *русинів* та *поліщуків*. Насправді ж реальна картина набагато багатша, оскільки детальний аналіз геокультурної варіативності українського етносу дозволяє цю кількість збільшити принаймні на порядок. Для обґрунтування цієї тези звернемось до конкретних фактів та наукових узагальнень.

Карпатські гори та ближні місцини є умовою для певної просторової ізоляції тих чи інших частин населення між собою і, таким чином, збереженню і творенню їхньої локальної самобутності. Як відомо, Українські Карпати простягаються в довжину з північного заходу на південний схід на 280 км, а в ширину — з північного сходу на південний захід понад 100 км. Загальна площа гірської системи разом з Передкарпатськими і Закарпатськими рівнинними місцинами 37 тис. км². Карпати — це середньовисотні гори. Для них властивий теплий, вологий клімат, лісистість, гарний розвиток трав'яного покриву, більш-менш нормальне забезпечення водою тощо, що робить Карпати сприятливою зоною для проживання людини.

У самій структурі Карпат виділяють Передкарпатську височину, Зовнішні Карпати, Вододільно-Верховинські Карпати, Полонинсько-Чорногорські Карпати, Рахівсько-Чивчинський масив, Вигорлат-Гутинський вулканічний хребет, Закарпатський улоговини і низовини, зокрема Солотвинська та Ліпшанська тощо. Серед низкогір'я, які розташовувалися переважно на Півночі від осердьових Карпат виділяють Бескиди, Горгани, Буковинські Карпати. Також досить відомими є Ясинська, Ворохтянська міжгірні луговини, Верховинсько-Пutilьське низкогір'я тощо. Середні висоти в Карпатах становлять 1500 м, а найвищі вершини понад 2000 м. На Півдні виділяють також наступні масиви — полонини Рівну, Боржаву, Красну, Свидовець, Чорногору, Гриняву, Лосову. В самому Мармароському масиві, який в межах сучасних політичних кордонів знаходиться за межами України, зокрема в Румунії, найбільш відомими є Чивчинські гори, з найбільшою вершиною горою Стій (1684 м), та Рахівські гори з верховиною Піп Іван (1941 м)¹. Таким чином зрозуміло, що природні умови цього регіону, з одного боку велика вертикальна і зональна морфологічна диференціація, а з другого — сприятливі кліматичні та біогеографічні умови,

сприяють як оселенню тут людності, так само як і її геокультурній (етногеографічній) диференціації. Саме тому в Українських Карпатах спостерігається чи не найбільша кількість субетнічних (етнографічних) груп.

Насамперед мова має йти про *гуцулів*. Щодо цієї етнографічної групи інколи вживають терміни *горяни* або *верховинці*, що має виразне літературне походження. Осердя Гуцульщини — це Українські Карпати в межах Галичини, Буковини, Закарпаття, у річищах Прута, Сучави, Наддніпрянської Бистриці, Тиси та деяких інших рік. На півночі можна говорити про кордони Гуцульщини до Делятина та Надгірної, на півдні до Кімполунга, що нині на території Румунії, на заході гуцули заселяють долину Прута, а на Закарпатті — долину Тиси. Крім того чималий гуцульський людський соціум зосереджений на Мармарошині, яка нині на території Румунії. У нинішньому адміністративному поділі України гуцули проживають у Верховинському районі, у Надвірнянському і Косівському районах Івано-Франківської області, Путильському та Вижницькому районі Чернівецької області, Рахівському районі Закарпатської області. Гуцули розмовляють на своєрідному діалекті, зокрема, південно-західному наріччю української мови. Цьому діалекту властиві деякі характерні риси, зокрема, у фонетиці це перехід «а» в «е» після м'яких приголосних, особлива вимова наголошених «и» й «е», збереження давньої м'якості шиплячих та «р», деякі інші риси. Особливості фольклору, міфології, мови, побутових звичаїв, промислів та деяких інших рис дозволяють багатьом дослідникам вважати саме гуцулів своєрідним архетиповим реліктом давніх українських племен, які в силу ландшафтних особливостей на довгий час законсервувалися і тому зберегли вихідні риси українського народу. Про це свідчать і особливості житла, художніх промислів, одягу та багато інших рис. До речі, самі гуцули вважають себе так би мовити елітною частиною українства, тобто справжніми українцями, які зазнали чи не найменше чужоземних впливів.

Особливості життя гуцулів визначаються навколишнім довкіллям. Тому в класичній Гуцульщині рідко можна було знайти чималі поселення, а насамперед мова йшла про окремі оселі, гражди, які з'єднувалися між собою пляями, старими шляхами полонинами. Іншою характерною рисою гуцульського життя було напівосідле господарювання, з сезонними міграціями між постійною оселею (граждою) і літовищем, тобто полониною, де випасали худобу. Таким чином створювалися традиції, які пов'язані з особливостями їхньої самотності, консерватизму,

своєрідної ізоляції, які формували надзвичайно сприятливий для контакту з іншими людьми світогляд. І до нині гуцульська спільнота зберігає свої традиції і в будівництві, особливо в церковному і побутовому, і в способі господарювання. Гуцульство зберігає міфологію, фольклор, береже родинні традиції, до яких входить безмежне пошанування батьків, багатодітність і дбайливе ставлення до дітей. Гуцульщина зберегла архетипові культурні смаки і звичаї українців, які і до цих пір гуцульські майстри втілюють у писанках, побутових виробах, вишиванні, дерев'яних виробах, рушниках і т. п. Прикладне мистецтво гуцулів, тобто вироби з вовни, дерева, кістки, шкіри у ХХ столітті та й нині, на початку ХХІ століття, стали надбанням не лише України, але й європейської та світової культури. Вони користуються значним попитом і серед простих громадян і серед найвишуканіших цінителів красного мистецтва у всьому світі. Вироби гуцульських майстрів зберігаються у багатьох музеях, починаючи від України і закінчуючи Австралією, Північною та Південною Америками. Не випадково видатний український вчений етнограф Володимир Шухевич, автор фундаментального п'ятитомника «Гуцульщина» писав: «Всім укладом свого життя, своїми нравами і звичаями гуцули відрізняються від своїх співвітчизників, що живуть у Карпатах і далі на Захід. Зокрема, гуцульській костюм являє собою особливе і видатне явище; більш за все він відзначається великою кількістю металічних прикрас, що дуже красиво виділяється на темно-червоному фоні їхнього одягу»². До речі, у цьому слові Володимира Шухевича, також дуже прикметним є й те, що гуцулів він вкладає в коло співвітчизники, тобто українці, які живуть і в Карпатах і далі. Втім, далі на заході вже дещо інші українські субетноси, про яких мова далі.

Зокрема, насамперед слід згадати *русинів*. Сам етнонім русини надзвичайно архаїчний, оскільки він веде своє походження ще від давньої України-Руси для означення представників її автохтонного етносу. І відомо, що цей етнонім зберігався на території всієї України практично до XVII – XVIII на території Центральної України і Нижнього Подніпров'я і до XIX століття в Галичині; він зберігається до цих пір на території Закарпаття та прилеглих територіях, на яких збереглися автохтонні представники українсько-русинського субетносу, в сусідніх Румунії, Словаччині та Хорватії, а також деяких інших суміжних країн. Досить чисельною є також і русинська діаспора на Північно-Американському континенті, насамперед у США та Канаді. Вона

добре зорганізована, має низку видань, громадських організацій, освітні заклади, релігійні установи тощо.

Слід особливо наголосити на тому, що етнонім «русини» має свою давню історію і тривалий час використовувався для означення всього українського народу. На рівні повсякденного вживання він використовувався в багатьох регіонах включно до XIX – початку XX століття а те, що наприклад у часи визвольних змагань Богдана Хмельницького, він зокрема у такій формі як «руська нація», «руський нарід», «руси», які, поряд з етнонімами — «козацький народ», «черкаський народ», були нормативними термінами. В цьому контексті його не слід путати з терміном «росіяни», чи, наприклад, «русские», які за часів Богдана Хмельницького, разом з терміном «московити», використовувалися для позначення людності Московського царства.

В нинішніх умовах етнонім «русини» вживають насамперед особливо ідеологи т. зв. русинства для позначення субетносу української людності, який мешкає за Карпатським хребтом. Як зазначає один з головних ідеологів сучасного русинства доктор філології Іван Поп: «Підкарпатська Русь є східною частиною Центральної Європи з географічними координатами 22° східної довготи і 47° 53' 49» північної широти. Територія її витягнута з Північного Заходу на Південний Схід на 200 км, завширшки 70 км. Загальна частина 12 753 км². Межує на Заході зі Словачією, на Північному Заході — з Польщею, на Південному Заході — з Угорщиною, на Півдні — з Румунією, на Сході — з Галичиною (Львівською і Івано-Франківською областями України)³. Далі Іван Поп наголошує, що Підкарпатська Русь — гірський край, 4/5 її території займають гори Українські Карпати, які тягнуться з Північного Заходу на Південний Схід трьома повздовжніми смугами хребтів і окремою гірською смугою на Південному Сході. Насправді, та субетнічна група, про яку ведуть мову науковці, історики, лінгвісти, етнографи, насамперед пов'язана з двома географічними зонами: Полонинсько-Чорногорською, а також Закарпатською. Полонинсько-Чорногорська область це середньогірський ландшафт, який, у свою чергу, поділяється на дві підобласті: Полонинських Карпат і Чорногорську. Таким чином, це не суто гірські території, які є корінним ландшафтом для такої етнографічної групи як гуцули, а перехідна територія, яка надзвичайно багата не тільки на лісові, але й лучні, тобто полонинні території. Щодо Закарпатської низовини, то це, по суті, рівнинна країна. Її поверхня складена з алювіальних суглинків, піску, гальки, озерно-алювіальних глин, шарів

галію й піску, слабких ґрунтів. Поверхня Закарпатської низовини слабо похилена на Південний Захід, абсолютні висоти зменшуються із 120-116 м біля передгір'їв до 105 м на Заході. Більшу частину рівнини Закарпатської низовини утворюють тераси Тиси. На цій рівнині виділяються лише, наприклад, такі утвори як Берегівське горбогір'я з відмітками 180-367 м. Тут клімат теплий, вологий, вегетаційний період триває 234 дні, сума активних температур на рік досить висока. За рік випадає майже 700 мм опадів. Тобто ця територія є надзвичайно сприятливою для сільськогосподарського виробництва і не випадково, що саме тут культивують виноградники, з яких продукують вино, уславлене у всьому світі⁴.

Особливості русинського субетносу в структурі українського народу детерміновані двома обставинами. З одного боку, це природно-географічні умови їхнього існування, а з другого — політичні обставини життя. Нині існує достатньо підстав вважати, що перші праукраїнські племена перейшли Карпати принаймні в V – VI ст. н. е. і осіли тут. Вони принесли з собою культуру всієї праукраїнської людності, мову, звичаї, побут, міфологію, але з певних причин, зрозуміло, що контакти з материковою етнічною людністю були у всі часи непростими; непростими вони залишаються і тепер. Але вже в XIII ст. н. е. практично вся територія Закарпаття підпала під політичну владу Угорського королівства і з тих пір його історія, це водночас і історія Угорщини, оскільки в політичному контексті Закарпаття входило як територіально-адміністративна одиниця Угорщині в тих чи інших формах її політичної реальності. У XIX – XX ст. історична доля перекидала Закарпаття із складу однієї імперії чи держави в іншу — Австрійську імперію, Австро-Угорську імперію, Чехословаччину, Угорщину тощо. Але в будь-яких політичних реальностях місцева людність не забувала про свою національну ідентичність.

Фактично, нове національне відродження закарпатського українства розпочалося з творчості великого просвітителя і мислителя Олександра Духновича, діяльність якого припадає на першу половину і середину XIX ст. і твори якого стали національним знаменом у визвольній боротьбі українських закарпатців за свою свободу. Показовим для цього є, наприклад, такий його вірш, який розглядається як своєрідний національний гімн русинів, де є слова:

Я русин був, єсь і буду,
Я родився русином,
Чесний мій рід не забуду,
Останусь його сином.

Втім, і в цей час і в подальші часи чимало шкоди утвердженню національної самосвідомості закарпатських русинів завдало т. зв. русофільство або москвофільство, коли цю людність штучно намагались впахати у великоруську, тобто російську духовність з відповідним каліченням мови, фольклору, історії. Це мало місце, між іншим, і на Галичині та в деяких інших західноукраїнських землях. Але найпереконливіше про українськість русинів свідчать політичні рішення цієї частини гілки українського народу зроблені ними у ХХ ст. Так на Всенародному з'їзді угорських русинів в Хусті 21 січня 1919 р. була ухвалена резолюція «Про об'єднання Закарпаття з Україною». У березні 1919 р. також всенародним рішенням була проголошена Радянська Руська країна. Аналогічно українське населення Комітету Мармарош, територія, яка нині знаходиться у складі Румунії, а на початку ХХ ст. була частиною Угорського королівства і яка мала на початку ХХ ст. при трьохсот тисячному населенні 44,6% русинів-українців, а румунів лише 21%, на своїй Мармароській Руській Народній Раді, утвореній 18 грудня 1918 р. на зборах у Мармарош-Сигеті, ухвалила Маніфест з закликом про об'єднання з Україною і скликання 21 січня 1919 р. нової Народної Ради в Хусті. Нарешті, в складних умовах переддення Другої світової війни, коли політична карта Європи змінювалась під тиском тодішніх тоталітарних лідерів, українці Закарпаття намагались повною мірою використати цей факт для проголошення власної суверенності.

В цьому контексті необхідно згадати автономну Підкарпатську Русь, яка існувала з 11 жовтня по 22 листопада 1938 р., а потім, на її основі була проголошена держава з назвою «Карпатська Україна», і час її життя, як політичного суб'єкта міжнародних відносин, 22 листопада 1938 р. – 15 березня 1939 р. Прем'єр-міністром цієї Української держави було обрано Августина Волошина. Та рух за незалежність був одразу придушений союзником фашистської Німеччини Хортистською Угорщиною, але дух до свободи притаманний всьому українству був продемонстрований в черговий раз і те, що населення Закарпаття, зокрема і русинське, легітимізувало і голосувало за самоназву «Україна» свідчить про те, що національна самосвідомість, саме як українська була і є притаманною і для цієї віддаленої гілки українського народу. До речі та обставина, що перебуваючи майже 800 століть в політичній відрубності від великої України населення Закарпаття зберегло і мову, і фольклор, і традиції, і міфологію, які притаманні всьому українському народові,

свідчить і про українскість населення самої Київської Русі. Якщо за майже тисячолітній проміжок не вдалося змінити автентичність закарпатського українства, це означає що і все українство того часу мало подібні риси. А своєрідна відрубність, насамперед географічна, дає нам можливість розглядати русинський етнос як хранителя архетипових рис українського народу в цілому.

172 Нарешті, після визволення Закарпаття від фашистських військ 26 листопада 1944 р. у Мукачеві відбувся I з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України. На ньому було ухвалено Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і обрано законодавчо-виконавчу Народну Раду. Ця Народна Рада діяла легітимно і своїми найближчими рішеннями передала тодішнім представникам Чехословацької адміністрації Ноту «Про вихід Закарпатської України зі складу ЧСР». Відповідним чином, відтоді і по сьогоднішній день Закарпатська Україна і, відповідно, русинські її мешканці знаходяться у соборному єднанні з великою Україною. 27 січня 1945 р. у вже згаданому Мармарош-Сигеті представниками русинських делегатів був сформований Народний демократичний фронт, який 4 лютого 1945 р. провів I з'їзд Народних Комітетів округу. На цьому з'їзді також була ухвалена петиція про возз'єднання із Закарпатською Україною і відповідно з усією Україною. Були обрані відповідні виконавчі структури. На жаль, в умовах уже сформованих домовленостей між великими державами про політичний поділ післявоєнної Європи, Мармарощина і, відповідно, її українське населення залишилось у складі Румунської держави. Сам Народний Комітет Мармарош-Сигетського округу після цього перебрався на територію України в місто Тячів і, не маючи, власне кажучи, ніяких можливостей реалізувати волю русинського населення Мармарощини, з часом припинив своє існування.

Серед самих русинів нерідко розрізняють дві локальні територіальні групи. Насамперед, залежно від того, в яких географічних умовах мешкають і живуть, діють їх представники. Мова йде про *долинян* і *верховинців*. Долиняни — це жителі насамперед Притиської рівнини, тобто Закарпатської низовини із деякими лакунами у передгір'ї. Саме їх і вважають типовими представниками русинського субетносу. Натомість, всі жителі гір для долинян або долішніх є верховинцями. Тому тут часто густо змішують і власне русинів, а також гуцулів, лемків, тобто

різних представників українського етносу в його субетнічному розмаїтті.

Не можна не згадати таку ж своєрідну закарпатську етнокультурну групу як *мадярони*, тобто тих українців-русинів, які обрали відверту мадярську орієнтацію, відмовилися від власної мови, культури, релігії, і з завзяттям, гідним кращого застосування, брали участь в мадяризації українського населення. Такі явища, на жаль, з історії українства нам добре знайомі, тобто мадярони є своєрідним закарпатським аналогом українського малоросійства в цілому. Звичайно, групу мадяронів не можна розглядати як український субетнос, але ігнорувати їхнє існування також було б не правильно, оскільки, навіть попри соціокультурну відчуженість від українства, мадярони, як носії певних рис в підсвідомості і побуті не могли не зберегти архетипові спадкові українські риси.

На північний захід від ареалу гуцулів та русинів знаходиться територія такої цікавої субетнічної української групи як *бойки*. Стосовно самоназви, думки вчених розділилися, їхня палітра коливається від тверджень про походження бойків від кельтського племені бойїв, які в другій його половині I тисячоліття до нашої ери, населяли територію сучасної Центральної Європи в районі Чехії та Південної Польщі, аж до акцентації уваги на діяльнісному чи мовному значенні. Зокрема, Іван Франко вважав, що можна пов'язувати цей етнонім із значенням слова «бойко» як воїн. Також у бойківському діалекті дуже часто вживається частка «*бойї*» в розумінні «*так*», що теж не могло не вплинути на формування назви цієї групи.

Територіально ареал бойків охоплює гірські райони сучасної Львівської та Івано-Франківської областей, між верхів'ями річок Сяну та Вовниці, а також на Закарпатті у межиріччі рік Уж і Торець. Інакше кажучи, бойки локалізовані у своєрідному трикутнику між Дрогобичем, Івано-Франківськом та Ужгородом із заходженням на територію сучасної Польщі. В територіально-адміністративному вимірі це частина Рожнятинського району і Долинський район Івано-Франківської області, Сколівський, Турківській, а також частини Стрийського, Самбірського і Старосамбірського районів Львівської області, а також деякі села Межигірського, Великоберезнянського і практично всього Воловецького району Закарпатської області. На Південно-Східній Польщі Бойківщина локалізована насамперед в долині річки Сян. Саме населення цієї території було практично повністю переселено в Україну після Другої світової війни 1945-46 рр. і втратило

як свої предківські землі, так і, внаслідок некомпактного поселення на нових землях, чимало звичаїв, мовних особливостей, побутових та інших ознак. На автохтонних же землях у межах сучасної Української держави бойківська культура зберігається, розвивається і є прикрасою української культури загалом.

Природне осердя бойків — це середньо-гірські масиви Бескид і Горган, а також перехідний ландшафтний регіон під назвою Передкарпаття. Середня висота Бескид коливається від 800 до 1000 м і ці гори складаються із своєрідних колесоподібних хребтів, які розчленовані повздовж і впоперек долинами і річками, і міжгірними улоговинами. Хребти мають пологі схили і округлі вершини. За геологічною будовою це крейдяні пісковики і сланцеві породи. Рослинність насамперед ялино-смерекова, букова, досить поширеними є альпійські луки. Нерідко до Бескид відносять також масивний хребет Горгани, який розташований в Івано-Франківській та Закарпатській областях, у басейні річок Прут, Бистриця, Теребля та деякі інші. Але для Горган властиві вже круті схили і гострі гребені; для них характерні кам'яні осипища, які і мають місцеву назву Горгани. Найвища гора Горган 1818 м (гора Сивуля). Тут також є струмки, зустрічаються гірські озера. Рослини — бук, ялина, смерека, чагарники, широкі полонини і ґруні. Тому цей гірський масив можна вважати і осібним від Бескид. У будь-якому випадку зрозуміло, що природні умови існування бойків створюють умови як для ефективного природокористування, з одного боку, так і для створення низки локальних субкультур — з іншого. Це, до речі, стосується не лише гірських масивів Бескид і Горган, а також і Передкарпаття, питомої бойківської території. Тут також розвинені низько-терасові слабо дреновані рівнини і високо-терасові рівнини, глибоко розчленовані ландшафти, лісові масиви, а також лучні ландшафти. Гарне господарювання можливе також у заплавах і на низьких терасах приток Дніпра і Пруту.

Основні історичні центри Бойківщини — це Самбір, Борислав, Дрогобич, Калусь, Свалява, Долина. Нині, внаслідок міграційних процесів, деяких інших чинників, основними центрами розвитку бойківського субетносу залишається міста Турка, Сколе, Старий Самбір, Воловець та деякі інші. Бойківщина подарувала світові таких велетнів культури як Юрій Котермак (Дрогобич), всесвітньо відомий мислитель, ректор Болонського університету, поет і гуманіст доби Відродження. Бойківське походження має також гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, а також великий Іван Франко. До речі, дівоче прізвище матері

Тараса Шевченка — Бойко, що може свідчити про її карпатський корінь. Блискуче мужність і волелюбність бойків зобразив Іван Франко у своїй повісті «Захар Беркут», які на Тухольщині зупинили степовиків-монголів.

Сама бойківська спільнота досить диференційована. Залежно від обраного підходу виділяють ті чи інші локальні бойківські групи. Скажімо, досить типовими і донині є іменування гірської людності на Північній Бойківщині як *верховинцями*, а долинних — у Придтіссі — *долинцями*. До речі, саме долинцями вважаються носіями архаїчної лексики навіть серед такої архаїчної говірки як бойківська. Таким чином вони навіть серед бойків займають особливе місце. Інші етнографи виділяють групи *підгірян* та *долянців*, або ж західних, східних і підкарпатських бойків. Існують також вагомні підстави, але з виділенням особливого місця, відносити до бойківської спільноти також *тухольців*, які зосереджені переважно в околицях Сколя і Смержа.

Для бойків характерне скотарство, торгівля, житлове будівництво, церковне будівництво, солеваріння, садівництво, навіть виноградарство. З початком індустріальної доби бойки подалися на роботу на лісорозробітки, а з відкриттям на Дрогобиччині нафти, вони почали працювати на нафтових штибах, тобто на нафтових промислах і суміжних супутніх підприємствах. В культурному плані характерною є бойківська садиба, яка являє собою довгий двір, житло, господарські будівлі, які розміщені під одним дахом. Характерний тип церков для Бойківщини — тарабанні церкви є визначною подією і для української культури в цілому, оскільки тут зберігся унікальний тип спорудження дерев'яних церков, і які в силу особливостей перебування бойків, тобто проживання на відносно ізольованих територіях, стали своєрідним сховищем давніх українських ікон і фресок, починаючи з раннього Середньовіччя і до ХХ ст. У бойківській спільноті було поширено т. зв. Волосько-Руське право, інакше кажучи, адаптоване до місцевих умов Литовське право, яке у свою чергу ґрунтувалось на «Руській правді» Ярослава Мудрого. У середовищі бойків ці нормативні регулятиви стали побутовими, інакше кажучи вони увійшли у сферу моральних відносин як звичаєве право.

Волелюбність бойків добре znana. При найменшому примусі вони повставали за свої права. Так і на Бойківщині, зокрема на території Надсянщини, в різний час діяли опришки, яких на цій території, відповідно до самої гірської системи, де вони жили і звиягались, їх іменували *бескидники*. У ХХ ст. в часи

визвольних змагань на Бойківщині також мав місце активний збройний опір загарбникам і навіть була створена т. зв. Бойківська Радянська Республіка. Її творцями стали вояки Української Галицької Армії, які на той час уже були інтерновані у Чехословаччині, зокрема на Закарпатті. Ця Республіка була створена у серпні 1920 р. Її активісти роззброїли польську прикордонну заставу на Сколівщині, проголосили вигнання польської влади з усього регіону, спробували поширити визвольні звитяги і на інші бойківські терени. Під Славськом сталося бойове зіткнення з польськими військами, представники Бойківської Радянської Республіки перемогли, потім спробували оволодіти містом Стриєм, але загальна ситуація в Україні вже складалася така, що відчутної підтримки вони не отримали і під тиском польського війська мушили повернутися до бескидського прикордонного тунелю, перебратися на Закарпаття, де знов були інтерновані чехословацькими військами.

За різними даними чисельність бойків в I половині ХХ ст. становила від 300 до 400 тис. чоловік. Є підстави вважати, що в нинішній час можна говорити про таку ж саму кількість, якщо не більшу, оскільки населення традиційних районів українського етносу, де зберігається традиційна культура, високий статус сім'ї, пошанування батьків, догляд до дітей, висока релігійність, побутування традиційних звичаїв, сприяє тому, що бойківський субетнос залишається нині досить чисельним.

Найзахіднішим українським субетносом є *лемки*. Вони мешкають обабіч Бескид, в районі, крайні межі якого окреслені такими знаними поселеннями як Перемишль, Кошиця, Попрат аж включно до витоків Сяну та Ужа на сході. Історія лемків сягає середини I т. н. е., зокрема часу, коли з'явилися перші писемні згадки про т. зв. білих хорватів, тобто західних хорватів, одного з праукраїнських племен. Про хорватів писав і Нестор у «Повісті минулих літ», і інші літописці. Самі ж автохтонні мешканці цієї території одвіку називали себе русами, русинами, тим самим ідентифікуючи себе як органічний елемент всього українського етносу. У політичному відношенні лемківська територія належала до Київської Русі, Галицького, Галицько-Волинського князівств. Згодом, ті чи інші частини Лемківщини входили до складу Польщі, Угорщини, Австрійської імперії. Але у всі часи лемки боролись і зберігали свою етнічну самобутність. Навіть, скажімо, наприклад під час визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, лемківські збройці під проводом Андрія Савки виступили проти

польської шляхти зі свого боку і пробували з'єднатися з основними силами українського війська, але зазнали поразки, хоча і не скорилися.

Сам етнонім «лемки» тлумачився різними дослідниками по-різному, включаючи і від предка засновника по імені Лемко, і від особливостей лемківського говору, де досить часто вживається частка «*лем*» у значенні «*лише*». У будь-якому випадку лемки, включаючи потужну лемківську діаспору, з однаковою гордістю вживають щодо себе і етнонім «українці», і етнонім «русини», і етнонім «лемки», тлумачачи їх як тотожні назви щодо іменування себе самих. Слід згадати також, що деяка частина лемків, особливо на Закарпатті, не рідко іменуються місцевою назвою *лемаки*, а інша частина на північ від міста Коросно нерідко також іменуються *замішанцями*, хоча самі себе вони іменують *русинами*. У цьому контексті очевидно мова йде про контактну групу лемків з польськими гуралями і формуванням відповідно на цій основі деякої своєрідності цієї підгрупи.

Особливо нелегка доля спіткала лемків у ХХ ст. У часи визвольних змагань на всій Україні, коли були створені Українська Народна Республіка та Західно-Українська Народна Республіка, відбувся об'єднавчий Собор Злуки, до самовизначення приєдналася і Лемківщина. Зокрема, на Сянщині була проголошена Східно-Лемківська Республіка, яка ухвалила свій намір об'єднатися із Західно-Українською Народною Республікою. Водночас на Новосянщині, зокрема в селі Фльоренка було проголошено Західно-Лемківську Руську Республіку, яка проголосила свою солідарність з Радянською Україною. Втім, обидві республіки було жорстоко репресовано польськими військами і ліквідовано як політичні реальності.

Особливих страждань лемкам завдала Друга світова війна, особливо її останній період. Під гаслом об'єднання польського етносу і очищення польської території від інополяків вже восени 1944 р. тимчасовий уряд Польщі уклав угоду з Радянським Союзом про виселення лемків з їхньої етнічної території. В історії ця угода і наступні події відомі під гаслом операція «Вісла». Ця операція передбачала розпорошення лемків по світу. Частина їх, а це понад 200 тис. осіб, була переселена в Україну, насамперед у Львівську, Тернопільську, Миколаївську та Херсонську області. Інша частина, понад 150 тис. лемків, була переселена в основному в 1947 р. на нові польські землі у західних і північних районах. Це ті землі, які були відчужені країнами-переможницями у Другій світовій війні на користь Польщі.

Причому розселення лемків відбувалося саме за спорейною (розсіяною) ознакою, і в одному населеному пункті не дозволялося розміщувати понад 7 лемківських сімей з метою, щоб вони не мали можливості для національно-культурного об'єднання, створення громадських товариств, зрештою збереження рідної мови і звичаїв. Лише незначна частина лемків залишилася на своїх предківських землях, які, втім, були залюднені польськими переселенцями і таким чином у культурному вимірі мусили стати польськомовними, римо-католицькими у релігійному відношенні і т. п. Таким чином, лемківській культурі було завдано непоправної шкоди і чимала частина спадщини цього українського субетносу була практично знищена.

Мова йде насамперед про унікальну дерев'яну гірську архітектуру, особливо церковну з її технологією, тобто без застосування металічних скріплень, про саму структуру церкви, мова йде про вишивку з переважно геометричним орнаментом, мистецтво різьблення по дереву, особливостями писанкарства, прикрасами з бісеру, побутове будівництво, зокрема влаштування обійстя, а також плануванням самої хати, де піч обов'язково розміщувалася зліва від входу, причому вустя печі виходило до причілкової стіни, а покуття завжди було навпроти дверей з відповідним облаштуванням, образами святих, домашніми цінностями тощо. Унікальним є лемківський фольклор, лексика лемківської говірки, які зберегли чимало давніх українських рис, втім як і інші карпатські українські субетноси, про які вже мова йшла вище, такі як бойки, гуцули та русини. Лемки свої хати будували обличчям до річок або дороги. Типовим для них були як і для інших українських горян довгі споруди, де під одним дахом містилися хата, і комора, і стайня, і клуня. Для утримання худоби на полонинах практикувалося т. зв. позасадибне будівництво, зокрема кошар для овець, на полонинах, на пасовищах, невеликих стаєнок на літнє утримання телят та корів, безпосередньо на луках за селами. Особливою прикметою Лемківщини і, знову ж таки, як і інших українських горян, є будівництво малих форм культового призначення, придорожніх хрестів та капличок. Його пробували знищити в радянські часи і практично владі вдалося добитися своєї мети, але одразу з послабленням ідеологічного і партійного тиску, вже в середині 80-х рр. карпатські дороги знову почали вкриватися капличками. Їх ніхто не замикає, всередині горить свічка, є образи, облаштовані рушниками, але — і це свідчення високої духов-

ності традиційної культури українських горян — їх ніхто не грабує і не паскудить.

Усіх лемків нині в світі нараховується приблизно 1 млн чоловік. Зокрема, в діаспорі це 200 тис. чоловік в Північній Америці, у Польщі приблизно 100 тис., в Словаччині — 120 тис., в Югославії — 60 тис. чоловік, але все ж основна їхня частина нині живе в Україні. Для лемків традиційною є висока духовність, висока мистецька обдарованість, пошанування традицій, пошанування сім'ї, високий рівень національної самосвідомості, що в своїй сукупності виступило і виступає потужним центром, потужним мірилом і супротивагою денаціоналізації цієї унікальної української групи. Нині лемки об'єднані у численні культурні, громадські, мистецькі та інші товариства, шукають шляхи і напрямки збереження і відновлення своєї самобутньої культури.

Про певну етнографічну особливість ще однієї найзахіднішої української етнічної території, а саме Холмщині і Підляшшя, вели мову багато українських етнографів, зокрема Зенон Кузеля виділяв таку групу як *підляшани*, яка локалізувалась на традиційній Холмщині і Підляшші, тобто в районі теперішніх Холмського воєводства Республіки Польща і на півночі, включаючи зі сходу Берестя, а на заході Седліцу. Однак, з точки зору унікальності ця група виділяється скоріше за політичними реаліями, аніж етнографічними, тому що підляшани зберігають типові для всього українського етносу риси, зокрема культурні, побутові, мовні тощо. Це має свої вагомні історичні традиції, оскільки відомо, що Холм і Холмщина, це було одне з осердьових місць для всього Галицького, потім Галицько-Волинського князівств, коли галицькі князі, починаючи з Данила Галицького і його батька Романа, вносили елементи структуризації у давні українські поселення і етнічні території, фундуєчи на їх землях князівські міста, спочатку Львів, а потім Холм і, тим самим, втягуючи їх і практикуєчи загальноукраїнські звичаї, державні, правові, релігійні і інші риси. Це зокрема засвідчується і тим, що Холмщина і Перемишлянщина і дотикаючий до них Люблін чи не найдовше становили спротив греко-католицькому союзу, тобто Унії, чи не найдовше зберігали автентичні для всієї української народності звичаї, виховали на своїх теренах велику когорту діячів і будителів українського духу, включаючи історика Михайла Грушевського, географа Степана Рудницького, співачку Соломію Крушельницьку, письменника Юліана Опільського та інших діячів і до сих пір залишається питомим загальноукраїнським тереном. Розуміючи це, після-

воєнна Польща, особливо в часи панування комуністичної ідеології, всіляко намагалася денаціоналізувати цей край.

Не менш цікавим, ніж Українські Карпати, з погляду на етнокультуротворчі процеси, є регіон Українського Полісся. Взагалі, це північні терени України, які межують з іншими етнічними територіями, зокрема литовськими, польськими, білоруськими та російськими. Своєрідність цього краю була зафіксована вже в давніх українських літописах, зокрема в Іпатському літописі від року 1274 написано, що князь Мстислав «ішов був од [города] Копиля, пустошачи по Поліссі»⁵. А ще раніше, весною 1235 р., князь Данило Романович саме «лісовою стороною», тобто Поліссям повертався назад в Галичину після не зовсім вдалого походу на Чернігів⁶. І в цьому контексті цей географічний термін вживається у багатьох і літописних, і історичних, і географічних та інших текстах. Причина цього досить проста, а саме, еколого-географічна своєрідність Полісся. Справа в тому, що Полісся являє собою рівнину, досить однорідну, яка, втім, включає найрізноманітніші екологічні системи, починаючи від лісових, де переважають м'які породи — осина, вільха, широколистяні ліси — граб, дуб, інколи помережені хвойними видами — сосна, смерека, модрина. Крім того, Полісся це величезні чагарникові зарості. Але Полісся — це насамперед обширні водно-болотні угіддя, осердям яких виступає Прип'ять із численними своїми притоками, а також Німан і, як не дивно, Дніпро і Десна. Але в будь-якому випадку, Прип'ять є центральною територією для Полісся, зокрема українського. Вже в давні часи саме тут були оселення праукраїнських племен, зокрема північні гілки полян, сіверян, древлян, волинян, дреговичів, які контактували з кривичами, які вважаються предками сучасних білорусів. І саме унікальна своєрідність Полісся, зокрема її української частини, стало умовою формування локальних культурно-територіальних регіонів, які, втім, субетносами можна визначати дуже обережно. Але те, що вони стали, з одного боку, своєрідним консервантом давньої культури, а з іншого боку — питомими трансформаторами цього природного краю, сумнівів не виникає.

Звичайно, нині своєрідність окремих культурно-територіальних груп Українського Полісся втрачена або повністю, або частково. Це викликано і потужними міграційними чинниками, які зривали корінну людність зі своїх земель і штовхали їх на Крайню Північ, на Далекий Схід, в Казахстан, чи в діаспору, під впливом тих чи інших економічних та політичних чинників. Але цьому також і сприяли непродумані, інколи й зло-

чинні, меліоративні заходи, а саме, осушення т. зв. боліт, регулювання річкових потоків тощо. Зміна ландшафту, зміна довкілля зруйнувала традиційний спосіб життя та господарювання, власне кажучи, і відношення до довкілля, яке саме на Поліссі зберігалось тисячоліттями. До цього слід додати і найбільшу техногенну катастрофу ХХ ст., а може і всього останнього тисячоліття — це Чорнобильську катастрофу, яка зірвала з місця нащадків давнього деревлянського племені як з території України, так і з території Білорусії і частково Росії.

В цьому контексті нам важливо відновити реалію ще останнього століття, коли Українське та й Білоруське Полісся ще не були таким чином зруйновані. І в цьому контексті нам на допомогу крім інших джерел знадобиться унікальне багатотомне видання «Живописная Россия», тобто «Мальовнича Росія», яка була задумана і здійснена географом з світовим ім'ям, мандрівником Петром Петровичем Семеновим-Тяньшанським, який помер у 1914 році, але протягом 1881-1901 рр. спромігся організувати і видрукувати 12 томів цієї унікальної енциклопедії. Статті до тому Литовсько-Білоруське Полісся, в яке тоді за звичаєм включали і Українське Полісся, надрукували відомі вчені, зокрема Олександр Кірпура, Сергій Максимов та й сам академік Тяньшанський. Вони зафіксували ті етнокультурні реалії, які були ще звичайними і повсякденними лише століття тому і які, в цьому немає сумніву, зберігаються в тих чи інших поселеннях, селах, дворах, містечках і до цих пір. В цьому контексті виявляється, що на Поліссі ми можемо говорити про низку українських субетносів, етнографічних груп, починаючи від *поліщуків, литвинів, пінчуків, севруків* і закінчуючи не дуже численними групами *чорнорусів, дейновців, полехів, полевиків*, навіть своєрідних *малорусів*, які не є тими *малорусами*, якими вважали всіх українців імперські зверхники, але й своєрідним невеличким племенем на теренах Полісся.

Поліщуків вважають нащадками давнього скіфо-слов'янського племені *будинів*, зокрема про це писав ще професор Ейхванд. Сучасні етнографи ареал їх розселення відносять до північних теренів Волинського Полісся, зокрема північніше Луцька, Рівного, Ковеля, Володимира-Волинського. Але авторитетні науковці⁷ вважали, що на початку ХХ ст. на просторі 33 950 квадратних верств, а це майже 4 млн га, в уїздах (за адміністративним устроєм Російської імперії) Пінському, Мозирському і Річечькому серед дрімучих лісів та непролазних боліт живе приблизно півмільйона поліщуків.

Сама природа, зазначають автори, вказала поліщуку шляхи для його невтомної діяльності, вона зробила його скотарем, землеробом, мисливцем, рибалкою, надала йому найрізноманітніші засоби для подолання природних труднощів для життя. Поліщук, водночас, розвився за принципом, він дитя своєї природи, він відданий заповітам своїх предків, як за звичаями, мораллю, так і господарюванням. Закинутий в безкінечні дрімучі ліси, серед непрохідних боліт та чагарників, він не знайомий ні з якими новаціями, а його спосіб життя залишається незмінним протягом багатьох століть⁸. Хати в них курні, але просторі, тут живе вся сім'я. Посередині цієї хати величезна піч. У світлиці велика дерев'яна лежанка, великий стіл, лавки впродовж усієї стіни, під стелею широка полиця, на якій сушать гніт і інші ознаки, в яких ми пізнаємо риси дійсно і будинів, і русів, можливо і скіфів та й інших, можливо, не знаних до цих пір предків нашої землі. Це народ працьовитий, рішучий, стрімкий. Якщо вже проводити паралелі з ХХ ст., то саме в краях, які традиційно вважаються автохтонною землею поліщуків і мало місце найактивніше супротивляння німецьким загарбникам. Саме поліщуки зберегли чимало архетипових українських рис. Зокрема, це форма патріархального облаштування родини, тобто збереження великої сім'ї, це передання спадщини по смерті батька старшому із синів. Та ж сама хата, зберігаючи загальноукраїнські риси, по схемі — хата-сіни, хата-комора, сіни-хата, зберігала самий промисловий архаїзм, тобто робилася з великих колод, небілених, вкривалася дахом накатом, дуже часто опалювалася по-чорному. До речі, прекрасні зразки цієї культури, включаючи хату понад 500-річної давності, збереглися в Музеї народної архітектури і побуту у Пирогово, що під Києвом. Зрозуміло, мова йде також про особливості одягу, культури, фольклору. Не випадково, що саме на Поліссі, зокрема на Волинському Поліссі, були віднайдено аналоги давньоруських билин, які у культуру ввійшли по записах на Новгородській землі, але саме тут вони збереглися у своїй давньоукраїнській автентичності. Слід мати на увазі також, що самі українці басейну Прип'яті не завжди себе називають «поліщуками», а інколи вживають етноніми *полісяни*, *підлісяни*. Власне кажучи, походження терміну етноніму «поліщуки» до цих пір є не до кінця з'ясованим. Але те, що це був нормативний термін, засвідчує існування численних прізвищ і прізвиськ серед сучасного населення України та й суміжних слов'янських земель, які мають корінь «поліс», «поліщ» тобто поліщуки, полісяки, полісуни, полісяни та їм споріднені назви.

Досить цікавим є термін *литвини*. Він полісемантичний, оскільки це не чистий етнонім, але й несе за собою певний політичний зміст. Був час, особливо коли Україна знаходилася у складі Великого Князівства Литовського, коли на офіційному рівні всіх мешканців цієї держави іменували литвинами. Цей термін нетотожний самоназві литовців, які нині вважають себе титульною нацією своєї держави. Самі литовці, нині «литовяй», в XV – XVI ст. були знані як «жмудь», тим часом як білоруси переважно виступали як русь, русини, кривичі, а українці — як козаки, черкеси, руси, українці, тобто термін «литвини» на рівні державності означав громадянство, приналежність до цієї країни. Водночас *литвинами*, у вузькому розумінні цього слова, іменувались і, певною мірою, зберегли цей етнонім до сьогодення група жителів Чернігівського Полісся, а саме давньої Сіверщини.

Як відомо, у княжу добу існувало могутнє Новгород-Сіверське князівство, основу якого становила племінна група праукраїнських людей — *сіверян*. Згодом сіверське населення, тобто те населення, яке сиділо по Десні, по Сейму, по Сулі, яке згідно Нестору — літописцю іменувалося *север, сіверяни*, іменувало себе *севрюками*. Вони зберігали ту ж саму традиційно-побутову культуру, що і власне сіверяни і передали її своїм спадкоємцям. І саме ці спадкоємці згодом узвичаїли в себе етнонім «*литвини*» для означення власної ідентичності. І до цих пір обабіч Десни, особливо в районах поблизу Мени, Ріпок, Березни, Сосниці та деяких інших місць аж із заходом на територію сучасної Білорусії та Росії, місцева населення зберігає свою субетнічну литвинську пам'ять.

Господарювання тут традиційне: рибальство, мисливство, збирацтво, скотарство, згодом хліборобство, насамперед жито, просо, гречка, льон, конопля, згодом картопля, особливо для вигодовування свиней. Одяг готували з тканини, яку виготовляли з коноплі. Така ж традиційна культура зберігалася і власне кажучи у виробництві. Зерно мололи за допомогою жорен, або розбивали в борошно у ступах; вітряків та водних млинів, як правило, не було. Великої рогатої худоби було небагато. Коні використовувались як тягло. Дуже істотну допомогу у підтриманні своєї життєдіяльності надавали природні екосистеми, зокрема, лісова ягода, риба, сіно тощо. Власне натуральне господарство підтримували майстри, які шили кожухи, кожухи, свитки, чоботи, інше взуття, робили бочки, столярські вироби, ковальські, тобто ножі, сокири, лемехи, підкови, серпи, в лісах заготовляли смолу, деревне вугілля, лико, дьоготь.

Житло являло собою традиційну українську хату, тобто двокамерну або трикамерну споруду: хата-сіни або хата-сіни-хата. В хаті була піч, великий стіл, також скриня, полаті та інші особливості. Мовні особливості, говірки литвинів безумовно засвідчує про їхню українську природу. Як засвідчують дослідники, лексика литвинів переважно українська — хата, батько, бузок, черногуз тощо. Разом з тим спостерігаються деякі особливості, які є споріднені з білоруською вимовою, зокрема з мовою білорусів Гомельщини, де йде своєрідне вимовляння «го» і «є» типу «сокиря», «лен» та ін. Безперечно, як засвідчує відомий дослідник сучасної культури субетносу литвинів Володимир Горленко, а саме: «Литвини колишньої Чернігівщини — це аборигенне “руське” населення, що внаслідок замкненості сільського життя в минулому й віддаленості від великих адміністративно-політичних і промислових центрів, головних комунікаційних сполучень в новий час залишалось сталим у генетичному відношенні принаймні з часів Київської Русі. Вони стійко зберігали аж до початку ХХ ст. “руську” [тобто українську] самосвідомість. Перебуваючи на периферії і водночас перехресті формування східно-слов’янських народів, вони називали себе “руськими”. При цьому категорично відмежовувалася від росіян (“кацапів”, “москалів” — у їхній мові)»... Українська самосвідомість як і самоназва «українці», остаточно утвердилася серед жителів півночі України у 20-ті рр. ХХ ст. з утворенням УРСР і посиленням у зв’язку з цим різноманітних контактів їх з населенням інших районів України з залученням до процесів консолідації української нації⁹.

З Поліссям пов’язане життя ще однієї української субетнічної групи, а саме *пінчуків*. Нерідко, особливо в заангажованій літературі, пінчуків і поліщуків ототожнюють на тій підставі, що вони схожі між собою, контактують за ареалом розселення, схожі за поведінкою, деякими мовними ознаками тощо. Пінчук і поліщук довго сприймалися як своєрідного роду ознаки певної людської неповноцінності. Навіть ходили чутки типу: «Що це за чоловік, питали на базарі. Та ні каже, це не чоловік, це пінчук»¹⁰. Але насправді пінчуки це самостійний субетнічний релікт, який ще докінця недооцінений, невивчений і неврахований в етнічній культурі і українського народу і всього слов’янства.

Вихідний ареал пінчуків це Пінське Полісся, зокрема за старою адміністративною системою Мозирський, Слуцький і Пінський повіти. Саме там пінчукам довелося відчувати той колосальний вплив північно-західних і великоруських елементів, які

приходили до них різними шляхами, зокрема і старообрядцями, з чиновничою братією, з військом, з торгівельним людом. Оскільки пінчуки, як і поліщуки, не мали практично жодних культурних, просвітницьких, не кажучи вже про політичні, об'єднань, їм доводилось важко стримувати цей вплив і з точки зору своєрідної вигідності власного життя, оскільки вони мушили контактувати в містах, волостях із прийшлими людьми, вони набували рис мовних, культурних, торгівельних прийшлих людей. Щодо самого етноніму «пінчуки», то тут найімовірнішою є версія про те, що походженням своїм він завдячує назві великого еколого-ландшафтного регіону, яким є пінські болота і, відповідно, місто Пінськ. Тобто мешканці всього цього регіону іменувались пінчуками.

Незаперечною є та обставина, що ще на межі XIX – XX ст. вся Берестейщина, Пінщина та деякі інші землі, які нині знаходяться у складі Білорусії, мали виразно українських характер і в своїй переважній кількості населялись українцями. Але навіть серед цієї спільноти дослідники виділяли ще декілька етнічних українських етнографічних груп. Посилаючись на ту ж саму «Живописную Россию»¹¹, можемо назвати т. зв. «дейнівців», які населяли південно-східну частину Лідського повіту. Тут у старовину було Дейнівське князівство, воно існувало до XIV ст. Саме поблизу міста Ліда є невелике село-поселення Дейново, залишок колишнього князівства. З тих пір там зберігся тільки камінь, який народ називав «Кобилою»; на ньому страчували злочинців.

В тому ж Лідському повіті жили *чорноруси* на кордоні Гродненської губернії біля озера Дуп. Вони відрізнялися своїм костюмом, який у чоловіків і в жінок був чорного кольору. Вони носили, крім білизни, — і чоловіки, і жінки — все чорне: свитку, юбку, покривало на голові, штани, шляпи, очіпки. На півдні Трубчівського і Брянківського Полісся вдовж течії Десни фахівці визначали, що ця місцевість колись називалась Севером (не плутати з Сіверським Поліссям), а на початку XX ст. названа Поліссям тими ж «польовиками» або «хохлами», які «сыто едят и богато живут по левую сторону Десны, в южной полосе Черниговской губернии»¹². Таким чином невідомо, що автор мала на увазі, чи власну певну субетнічну групу, чи частину тих севрюків або литвинів, про які вище йшла мова.

Там само, як свідчить етнограф, мешкала група людей, яка іменувалася *полехами*, і саме вона мешкала на продовжній лісовій смузі, яка починалася на кордонах Болховського і Жиздринського повітів і, пише далі етнограф, показніша від сусідніх

орловських баб. Обличчям вони красивіші, погляд осмисленіший, сміливіший і веселіший, вони насмішниці і не ховаються одна в одній за плечима. Всі молоді дівчата в яскравих квітах і в тасьмах, а лапті вони замінили шкіряними черевиками. Клин полехського люду підіймається за Новгород-Сіверським, повздовж лівого берега Десни, між Брянськом-Карачаєвим, а далі на Болхов, Жиздру, Козельск аж до Сухіничів. «Перед Смоленськом трапляється перерив лісу і останній кінець того Полісся, на якому зупинили нашу увагу знайомі нам полехи»¹³. Зрештою, в цьому немає нічого дивного, оскільки, як ми пам'ятаємо, ще в часи національно-визвольних змагань XVII ст. до складу гетьманської України увіходив Стародубський полк і він був у структурі нашої держави далеко не останнім, а ті всі субетнічні групи, про які ми говорили, *севрюки, литвини, полехи, польовики* та деякі інші якраз мешкали і мешкають на території питомої етнічної України. Інша справа, що їм судилося зазнати такого елімінаційного тиску з боку північного сусіда, який практично довів до загибелі і їхню самотність, і їхню традиційну культуру.

Досить цікавою є ще одна регіональна етнографічна група українців, а саме, населення досить обмеженої території на півночі Чернігівщини, насамперед у Ріпкинському районі, яка відома в тих краях під самоназвою «будаки». Ця група крім деяких особливостей мовних та побутових, цікава ще й тим, що вона є носієм одного з локальних варієтетів українського антропологічного типу. Зокрема, відомий український антрополог В.Д. Дяченко¹⁴ (1965) виділяв наступні регіональні варіанти або області: центрально-українську, карпатську, нижньодніпровсько-прутьську, валдайську (деснянську) та ільменсько-дніпровську. Саме цей виділений мікросубетнос і є носієм відповідних антропологічних ознак. Зрозуміло, у XX ст. особливо в його другій половині, внаслідок активних міграційних процесів, а також демографічних змін, стану народжуваності, ця група втрачає свої особистісні риси і зливається із загальним українським тлом.

Звичайно, український етнос і його культурно-територіальна варіативність визначається не лише специфікою вище наведених субетносів. Як відомо, в Україні історично склалося 15 історико-етнографічних регіонів: Середня Надніпрянщина, Полісся, Волинь, Поділля, Галичина, Підкарпатська Україна, Буковина, Покуття, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Запоріжжя, Донщина, Слобожанщина, Сіверщина, Кубань; це те, що, за Степаном Рудницьким, і складає етнографічні українські землі. І, відповідно, на кожній із цих земель формувалися свої певні локальні

культурні особливості тощо. Так, досить вживаними є своєрідні етноніми: *подоляни, ополяни, підгіряни, галичани, надніпрянці, кубанці, таврійці, спєповики, слобожанці*, але це ті особливості, які мають набагато більше спільного, ніж відмінного і в цілому всі ці локальні, територіальні, етнокультурні спільноти і складають те цілісне тло ознак та особливостей, якими власне і характеризується український народ.

Тому, особливості населення тієї чи іншої історичної території України важливі для нас в контексті, насамперед, загальної характеристики українського етносу. Ті ж наведені субетноси, як вже зазначалось, як своєрідні периферійні і культурні субстрати, які формуються на межі контактних територій з іншими етносами та державами, свідчать з одного боку, про питомість і одвічні історичних традицій буття українського етносу на власних етнічних територіях і, таким чином, про його стійкість, а з іншого — про відкритість українців до здобутків та надбань інших етносів і культур, і бажання вступати з ними у цивілізаційний контакт.

- ¹ Див.: *Маринич О.М.* Українські Карпати // Фізична географія Української РСР. – К.: Вища школа, 1982. – С. 168-176.
- ² *Шухевич В.* Гуцульщина. – Т.1, Ч. 2. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. 4. – Львів, 1991. – С. 245.
- ³ Див.: *Іван Поп.* Енциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. – С. 13.
- ⁴ Див.: *Маринич О.М.* Цит. праця. – С. 175.
- ⁵ Літопис Руський. – К.: Дніпро, 1989. – С. 429.
- ⁶ Там само. – С. 391.
- ⁷ *Киркора А.К.* Долина Припети // Живописная Россия: Литов. и Белорус. Полесье. – Мн.: БелЭн, 1993. – С. 345.
- ⁸ Там само. – С. 345, 437, 448.
- ⁹ *Володимир Горленко.* Литвини Півночі України — ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян // <http://www.heritage.com.ua/index.html>. – С. 24.
- ¹⁰ Див.: Цит. праця «Живописная Россия». – С. 345; *Киркора А.К.* Цит. праця. – С. 345.
- ¹¹ *Киркора А.К.* Литовское Полесье // Живописная Россия: Литов. и Белорус. Полесье. – Мн.: БелЭн, 1993. – С. 13.
- ¹² *Маскімова С.В.* Белорусская смоленщина с соседями // Живописная Россия: Литов. и Белорус. Полесье. – Мн.: БелЭн, 1993. – С. 436.
- ¹³ Там само. – С. 432.
- ¹⁴ *Дяченко В.Д.* Антропологічний склад українського народу. – К.: Наук. думка, 1965. – 129 с.